

## Nâlî Mehmed Efendi'nin Menâsik-i Hac Manzumeleri

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KARATAŞ\*

### Öz

XVII. yüzyılın müderris ve kadı şâirlerinden olan Konyalı Nâlî Mehmed Efendi ilmi birikimini edebî eserlerine aktarmış bir kişiliktir. Hocalık ve kadılık tecrübesi yanında sarayla irtibatı, tarih manzumeleri, muammeyâtı ve dinî-tasavvufî mesnevileri ile de dikkat çekmektedir. "Divân-çe"sinde ve bir şiir mecmuasında bulunan, hac kaidelerini muhtasar müfid bir tarzda kaleme aldığı menâsik-i hac manzumeleri onun dinî-edebî eserlerindedir. Kütüphane kataloglarında, bazı nüshaların zahriyelerinde ve menâsik-i haclarla ilgili yapılan çalışmalarda ona atfedilen 779 beyitlik bir menâsik-i hac mesnevisinin aslında onun eseri olmadığını Safâîyî tezkiresindeki örnek beyitlerden hareketle tespit edip bu makalede neşrettiğimiz menâsik-i hac manzumeleriyle ortaya koymuş bulunmaktayız.

**Anahtar Kelimeler:** Nâlî Mehmed, menâsik-i hac, menâzil-i hac.

### Nâlî Mehmed Efendi and His Poets Manasik-i haj

#### Abstract

Nali Mehmed Efendi was the famioust poet and lecturer and "kâdi" in the 17<sup>th</sup> century. He was well-known with his pietistic-mystic poems, "muammats". He also had good relationship to the Court. His poems of "manasik-i haj" (rules of pilgrimage worship) are examples of important pietistic-literatural pieces. "Manasik-i haj", wich is 779 wersed, was attributed to him in library catalogs and some scientific studies. But we found that this work is not belong to him. In this article covers to the critical edition of the text.

**Keywords:** Nâlî Mehmed, manasik-i haj, manâzil-i haj.

Nâlî Mehmed Efendi XVII. yüzyıl Türk edebiyatının ilmiye sınıfına mensup şâirlerindedir. Konevî nisbesiyle şöhret bulmuş, babasının ismine atfen Osmanoğlu olarak da anılmıştır. Yazdığı kasîde ve tarih manzumeleriyle Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın teveccühüne mazhar olmuş, Musâhib Mustafâ Paşa'nın himâyesine girmiş, 1069/1658-1080/1669 yılları arasında devrin önde gelen medreselelerinde hocalık yaptıktan sonra ömrünün geri kalan kısmında kadılık mesleğini icrâ etmiştir. Nâlî Mehmed Efendi 1086/1675'te Selânik kadısı iken vefât etmiş ve Selânik Mahkemesi civarında bulunan Seyfullah Efendi Camii Mezarlığı'na defnedilmiştir.<sup>1</sup>

\* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

<sup>1</sup> Hayatı, görev yaptığı medreseler, kimlerin yerine atandığı, kadılık yaptığı yerler hakkında referuatlı bilgiler için bk. Safâîyî, *Tezkire*, İSAM Kıp., Orhan Şaik Gökyay, nr. 928.T811, vr. 276<sup>a-b</sup>; Uşşâkizâde Seyyid İbrahim Hasib, *Zeyli'z-zeyli Şakâik*, İ.Ü. Merkez Kütüphanesi, TY 6191, vr. 204<sup>b</sup>-205<sup>a</sup>; Şeyhî Mehmed, *Vekâyiü'l-fuzalâ (Şakâyık-ı Nu`mâniyye ve Zeyilleri)* (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, III, 418; İsmail Belig, *Nuhbetü'l-âsâr li-zeyli Zübdeti'l-eş`âr*

Nâli Mehmed Efendi Türkçe, Farsça ve Arapça'ya olan hâkimiyeti yanında, dîvân şiirinin klasik mecaz ve mazmunlarını, imaj dünyasını ve birbirini takip eden çağrışımlarını belli bir estetik dâhilinde şiirine yansıtması bakımından yaşadığı devrin önemli şâirleri arasına sayılmaktadır. Tarih düşürme ve muammâ sanatını başarıyla kullanmış olması şâirliğiyle ilgili bir diğer önemli hususiyet olarak dikkat çekmektedir. Safâyî onun bilhassa muammâdaki şöhretine “fenn-i muammâda dahi sâhib-i nâm u nişân olmağla...” sözleriyle işaret eder.<sup>2</sup>

Nâli Mehmed Efendi, “ulemâ-i şuarâdan”,<sup>3</sup> “maârif-i cüz'iyeye ve külliye mâhir ve şi'r u inşâda akrânî nâdir”,<sup>4</sup> “derviş-nihâd” ve “pâk-i'tikâd”<sup>5</sup> bir zat olması hasebiyle çok yönlü eserler vermiştir. Tezkireler bir mürettep dîvânî ile üç eserinin daha bulunduğunu kaydeder. Nâli'nin *Dîvânçe*'sinin yegâne nüshası Yayı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi, nr. 572/3'de bulunmaktadır.<sup>6</sup> Nâli'nin diğer eserleri 1929 beytlik ahlâki/tasavvufî bir mesnevi olan *Tuhfetü'l-emsâl*<sup>7</sup> ile seçtiği yedi âyeti esas alarak mânâlarına uygun hikâyeler anlattığı mesnevîsi *Miftâh-ı Heft Kân*'dir.<sup>8</sup> Kaynakların bahsettiği diğer eser ise *Menâsik-i Hac*'dir.

### Eserin Müellife İsnâdı

XVII. yüzyılda kaleme alınmış olan *Manzûme-i Menâsik-i Hac* adlı bir mesnevî<sup>9</sup> bazı müellifler ve araştırmacılar tarafından Bahatî mahlaslı bir şâire atfedilir-

(haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu), Ankara 1985, s. 556; Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmua-i Tevârih* (haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk), İstanbul 1985, s. 164; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, İstanbul 1316, IV, 182; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, II, 446; M. Nail Tuman, *Tuhfe-i Nâli* (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcu), Ankara 2001, II, 1022. Ayrıca bk. Bahattin Kahraman, *Nâli Mehmed, Tuhfetü'l-emsâl*, Konya 1999, s. 9-24; a.mlf., “Nâli ve Eserleri”, *Bir Türk Dînyası İncelemeleri Dergisi*, sy. 9-10 (İstanbul 1998), s. 309-320; Ahmet Karataş, *Türk-İslâm Edebiyatında Manzum Menâsik-i Haclar ve Nâli Mehmed Efendi'ye Atfedilen Menâsik-i Hac (Edisyon Kritik)* yüksek lisans tezi, 2003, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 13-25.

<sup>2</sup> Safâyî, *Tezkire*, vr. 277<sup>a-b</sup>.

<sup>3</sup> Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, II, 446.

<sup>4</sup> Safâyî, *Tezkire*, vr. 276<sup>b</sup>.

<sup>5</sup> Uşşâkizâde Seyyid İbrahim Hasib, *Zeylî'z-zeylî Şakâik*, vr. 205<sup>a</sup>.

<sup>6</sup> *Dîvânçe* kısa bir süre önce Bahattin Kahraman (*Nâli ve Dîvân'ı*, Konya 2010) ve Süleyman Çaldak (*Nâli Dîvânı*, İstanbul 2010) tarafından neşredilmiştir.

<sup>7</sup> Bu eser de Bahattin Kahraman tarafından neşredilmiştir (*Nâli Mehmed, Tuhfetü'l-emsâl*, Konya 1999).

<sup>8</sup> Hatice Savaş, *Nâli Mehmed'in Miftâh-ı Heft Kân'ı (inceleme-metin)*, yüksek lisans tezi, 2002, Selçuk Üniversitesi SBE.

<sup>9</sup> Bu mesnevî, tarafımızdan *Türk-İslâm Edebiyatında Manzum Menâsik-i Haclar ve Nâli Mehmed Efendi'ye Atfedilen Menâsik-i Hac (Edisyon Kritik)*, başlığıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Çalışmamıza başlarken belirlediğimiz “Nâli Mehmed Efendi'nin Menâsik-i Hacc'ı” şeklindeki başlık tezin ilerleyen safhalarında eserin Nâli'ye âidiyeti meşuk hâle gelince “Nâli Mehmed Efendi'ye Atfedilen Menâsik-i Hac” şeklinde düzeltilmiş, ancak bu konuda Enstitü'ye yaptığımız müracaatlar yöneltmek gerekçe gösterilerek kabul edilmemişti. Biz de durumu “önsöz” ve “giriş” kısmında tavzih etmiş, YÖK ve kütüphanelere çalışmamızı son hâliyle göndermiştik.

ken<sup>10</sup> bazıları bunun Nâli Efendi'ye ait olduğunu söylemiş,<sup>11</sup> bir diğer grup ise aynı eseri her iki şâire de nispet etmiştir.<sup>12</sup> Bu karmaşa kütüphane kataloglarında da kendisini göstermektedir. Aynı eser bazı fişlerde “Bahtî” adına kayıtlıken bazılarında “Nâli” kaydı dikkat çekmektedir. Bunun en önemli sebebi mesnevînin 752. beytinde “Bahtî” kelimesinin geçiyor olmasıdır.<sup>13</sup> Bu beytin bulunmadığı nüshalar ise kataloglarda, kütüphane fişlerinde ve zahriyelerde “Nâli” adına kayıtlıdır.

Safâyî'nin tezkiresinde Nâli Mehmed Efendi'den bahsedilirken “... ve dahi **menâsik-i hac risâlesini nazmedüp bir eser-i celîleye** muvaffak olmuştur” denilerek bu menâsik-i hacdan iki örnek beyit kaydedilmiştir:

Nâliyâ Hâzret-i Hâk'dan budur ümmîd ü recâ  
Eyleye dâhil-i silk-i cülesâ-yı Mekke

Dem-i âhîr gele devletle cenâzem Harem'e  
Zeyn-i tâbûtum ola zeyl-i kabâ-yı Mekke<sup>14</sup>

Araştırmalarımız sırasında Nâli dîvânçesinde “**Menâsik-i Hac**” başlıklı bir kasidenin bulunduğunu (87<sup>b</sup>-89<sup>a</sup>), Safâyî'nin kaydettiği yukarıdaki beyitlerin de bu kasidenin son iki beytini oluşturduğunu tesbit etmiştik. Söz konusu dîvânçede bu kasideden önce aslında menâsik-i hac manzumesinin başlangıç kısmı sayılabilecek “**Münâcât**” başlıklı bir başka kaside daha mevcuttur (86<sup>a</sup>-87<sup>b</sup>). Nitekim Ali Emîrî Kütüphanesi'nde bulduğumuz bir şiir mecmuasında<sup>15</sup> bu **münâcât** “**Nâli, Menâsik-i Hac**” başlığıyla kayıtlıdır (60<sup>a</sup>-63<sup>a</sup>).<sup>16</sup> Bu tespitle Nâli Mehmed Efendi'nin menâsik-i hac manzumeleri gün yüzüne çıkmış bulunmakta, yukarıda

<sup>10</sup> Mehmet Aydın hazırladığı çalışmada eseri Bahtî'ye atfetmiştir (*Bahtî-Manzûme-i Menâsikü'l-Hac*, lisans tezi, İÜ Edebiyat Fakültesi, 1971). Süleymaniye Kütüphanesi fişlerinde de eser Bahtî [Morali]'ye nispet edilmiştir. Menderes Coşkun ise Bahtî'nin gerçek adının Nâli Mehmed olabileceği ihtimalini dile getirmiş, ancak bunu delillendirememiştir. (bk. “Osmanlı Türkçesiyle Kalemle Alınmış Hac Seyahatnameleri-1”, *Türklük Bilgisi Araştırmaları [Journal of Turkish Studies]*, A. Sırrı Levend Hatıra Sayısı I, 2000, s. 97; Menderes Coşkun, “Osmanlı Edebiyatındaki Hac Seyahatnamelerinin Tipleri”, *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğler [İstanbul, 12-15 Nisan 1999]*, İstanbul 2001, s. 190).

<sup>11</sup> Eserin Nâli'ye ait olduğunu kaydedenler arasında, İsmail Belig (*Nuhbetü'l-Âsâr* (haz. Abdülkerim Abdükadiroğlu, s. 556); Bursalı Mehmed Tâhir (*Osmanlı Müellifleri*, II, 446); Mustafa Kutlu, “Nâli Mehmed Efendi”, (*TDEA*, İstanbul 1986, VI, 509); Haluk İpekten ve dğr., (*Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*”, Ankara 1988, s. 317), Bahattin Kahraman, (“Nâli ve Eserleri”, *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, İstanbul 1998, sayı 9-10, s. 309-320) gibi müellif ve araştırmacıları sayabiliriz. Bahattin Kahraman *Nâli Divânı* adlı eserinde mesnevînin 727 beyit olduğunu söylemekteyse de (s. 11) mesnevî 779 beyittir.

<sup>12</sup> Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, I, 289; II, 690; Rahmi Yaran, “Hac”, *DİA*, XIV, 412.

<sup>13</sup> Geldi İlahî kapuına bî-delîl / **Bahtî**-i nâ-şâd u 'alîl u zelîl

<sup>14</sup> Safâyî, *Tezkire*, 276<sup>b</sup>.

<sup>15</sup> Ali Emîrî Kütüphanesi, Manzum 773/10, vr. 60<sup>a</sup>-63<sup>a</sup>.

<sup>16</sup> Mecmuada ayrıca Nâli'ye âit bir mi'râciyye ve na'tler de bulunmaktadır. Mi'râciyye metni tarafımızdan yayına hazırlanmış olup neşredilmek üzeredir.

bahsedilen “XVII. yüzyılda kaleme alınmış *Manzûme-i Menâsik-i Hac*” mesnevisinin ona ait olmadığı kesinlik kazanmaktadır.

### Eserin Muhtevâsı

Bugünkü bilgilerimize göre Nâlî Mehmed Efendi'nin *Menâsik-i Hacc*'ı 67+48=115 beyitten oluşan iki kasideden ibarettir. Birinci kaside Mefâ'ülün Mefâ'ülün Mefâ'ülün Mefâ'ülün, ikincisi Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlâtün Fe'îlün vezniyle kaleme alınmıştır. Bu şiirler beyit sayısı ve kafiye düzeni açısından klasik kaside formuna uygun olmakla beraber, kasidelerde genellikle belirgin bir şekilde bulunan nesib/teşbib, girizgâh, tegazzül, fahriyye gibi bölümleri ihtivâ etmemektedir. Ancak her iki manzume de seçilen vezinler, âhenk, söyleyiş özellikleri, söz sanatları, ritim, ses akışı ve benzerlikleri ile sağlam bir kaside yapısına örnek sayılır. Bu kasidelerin ana konusu ve bunu yansıtan mefhum, kelime ve tamlamaları ile de özgün olduğunu ayrıca belirtmek gerekir.

Türk edebiyatında haccın kurallarının anlatıldığı Gubârî'nin, Bahtî(?)'nin, Kâmil'in, İndî'nin, Fevzî'nin menâsik-i hacla ilgili manzumeleri incelendiğinde bu eserlerin ihtivâ ettikleri bilgi ve tavsiyeler bakımından birer rehber vazifesi gördükleri söylenebilir. Bir kısmında Haremeyn ile ilgili geniş bilgilerin yer aldığı, hac yolu üzerindeki konakların (menâzil) teferruatlıca tanıtıldığı dikkat çekmektedir. Mukaddes toprakları tanımayan, yol yordam bilmeyen, hac ibâdetinin îfâsı ile ilgili mâlumatsız bir okuyucu için bu eserlerin ehemmiyeti tartışılmazdır. Üzerinde durulması gereken bir başka husus da bu tür mesnevîlerin hemen tamamında ana mevzular yanında yazıldıkları zamanın örf, âdet, sosyal ve kültürel hayatı hakkında kıymetli bilgilerin bulunmasıdır.<sup>17</sup> Nâlî Mehmed Efendi ise menâsik-i hac manzumelerinde haccın kaidelerini kasîde formunun dışına taşmadan, icmâlen ve birinci tekil şahıs ekiyle kaleme almıştır. Bu üslup onun şiirlerini menâsik-i hac mesnevîlerinden ayıran en önemli husus olarak zikredilmelidir.

Nâlî, münâcât tarzındaki ilk kasidesine kendisini hac ibâdetine mânen hazır hâle getirmesi için Allah'a yakarmakla başlamaktadır:

1. İlâhî kıl derûnumdan müberrâ mâlihulyâyı  
Çıkar âyîne-i dilden hayâl-i şekl-i sîvâyı
2. Hâlâş eyle giribânım kefi emmâreden yâ Rab  
Bana çâh-ı nedâmet kılma hubb-ı câh-ı dünyâyı

Şiirlerde hac kaideleri dışında hacının yaşadığı heyecân, sevinç, mukaddes topraklardan ayrılık, hüzn gibi duygular da dile getirilmiştir:

<sup>17</sup> Menâsik-i hac mesnevîlerinin muhtevalarına dair daha geniş bilgi için bk. Ahmet Karataş, “Türk-İslâm Edebiyatında Menâsik-i Hac Manzumeleri”, *Keşkül*, sy. 20 (2006/Güz), s. 42-47.

10. Hâcâlet âteşi yakdı derûnum teşne-leb kıaldum  
Meded it teşnegâna Zemzem-i luţfîndan isķâyı
28. Firâķ-ı Ka'be'den dil pâre pâre sîne çâk olsa  
O dem kıl kıalbe ilkâ mühr-i mihr-i sidre-peymâyı
62. Tehî-dest u siyeh-rû dergeh-i vâlâña 'azm itdüm  
Beni redd-ile kıalma hıalķ-ı 'âlem içre rüsvâyı
- ...
46. Şarķ-ı bâķiye gelince kıalemüm oldu şikest  
Mâni'-i zıkr-i vedâ' oldu bükâ-yı Mekke

Nâlî Mehmed Efendi'nin menâsik-i hacc manzumelerini bu türün diğer eserlerinden ayıran bir başka mühim özellik de beyitlerin oldukça san'atkârâne bir üslupla söylenmiş olmasıdır. Nâlî, hacla ilgili dînî birikimini edebî zevkiyle yoğurmuş ve neticede birbirini tekrar etmeyen, kulak tırmalamayan, zorlama olmayan teşbih ve tasvirlerin bulunduğu bir eser ortaya çıkmıştır. Bunda manzumelerini kaside formunda yazmayı tercih etmesinin de etkisi vardır:

16. İlâhî kıl müyesser zuhr u 'aşrın cem'ini ol gün  
Göre tâ Yûsuf-ı dil anda ruhsâr-ı Züleyhâyı
- ...
32. Ne mihr ol kim şu'â'ı eyledi hûrşîdi pervâne  
Ne nûr ol pençe-i işrâķı urdı mâha tamğayı
35. Ne mihr ol zerresi oldu hüveydâ vech-i Yûsuf'da  
Ne nûr ol şemmesi Ya'ķûb'a virdi çeşm-i binâyı
36. Ne mihr ol zerresi virdi yed-i Dâvûd'a germiyyet  
Ne nûr ol şu'lesi yakdı ser-â-ser Tûr u Mûsâ'yı
37. Ne mihr ol zerresi nârı Hâlıl'e gül-sitân itdi  
Ne nûr ol kim felekde yakdı kıandil-i Mesîhâ'yı
47. Cenâb-ı mihr-i Aķmed hâzret-i nûr-ı Muħammed kim  
Der-i hâtm-i risâlet üzre dikdi tûğ-ı Tâ Hâ'yı

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere Nâlî, münâcat tarzında kaleme aldığı ilk manzumede hem Hz. Peygamber'i medhette hem de onun mi'râc tecrübesine değinmektedir:

48. Şeb-i da'vet süvâr oldu Burâķ'a peyk olup Cibrîl  
Sa'âdetle hırâm itdi Harem'den gördi Aķşâ'yı

49. Rikâb oldu meh-i nev pâyine yüz sürdi bedr oldu  
Dağı bâkîdür andan çehresinde reng-i ra'nâyî
50. Çul itdi atlas-ı çerhi felek şeb-dîzine ol şeb  
Dağı ser-mûze-i iclâline kebkeb süreyyâyı
51. Feleklerden geçüp kaç'-ı 'alâka itdi dünyâdan  
Aña gösterdi Mevlâ **ķâbe ķavseyni ev ednâyı**
53. Muķarrer gördi ol şeb baş göziyle Zât-ı bî-ķûmî  
Budur ķavl-i saķîh iy dil ferâmûş eyle da'vâyı
54. Tecellî eyledi Mevlâ aña zât u şifâtıyla  
O şeb gösterdi cümle Aķmed'e esmâ-i ķüsnâyı

Nâlî Mehmed Efendi, menâsik-i hac manzumelerinde haccın kurallarını sıralamanın yanında okuyucuya Mekke'ye ve Kâbe'ye ulaşmış olmanın heyecanını yaşatmaya çalışmakta, onlara ömürde bir defa ele geçecek bu fırsatı dua ederek, göz yaş dökerek iyi değerlendirmelerini tavsiye etmektedir. O, son olarak Allah'tan kendisi için de Ravza-i Mutahhara'ya hizmet edenlerin hizmetçisi olmayı, o mübârek toprağı kır düşmüş sakalıyla süpürmeyi ve nihâyet oralarda vefât etmeyi dilemektedir:

65. Bilür lâyıķ degil **Nâlî** ķabûl-ı lutfîna ķaldı  
İde cârûb-ı ķâk-i âsitânuñ rîş-i beyzâyı
66. Dağı var dilde ümmîd-i recâ bâb-ı şefâ'atden  
Olam ķuddâma ķâdim yâ Resûlallâh çe fermâyî
- ...
48. Dem-i âķir gele devletle cenâzem Harem'e  
Zeyn-i tâbûtum ola zeyl-i ķabâ-yı Mekke

*Nâlî Divânı* aynı yıl içerisinde (2010) Prof. Dr. Bahattin Kahraman ve Doç. Dr. Süleyman Çaldak tarafından neşredilmesine rağmen bizim *Divân*'da bulunan menâsik-i hac kasidelerini yeniden neşretmemizin sebebi Safâyî'nin belirttiğı menâsik-i haccın *Divançe*'de bulunan menâsik-i hac olduğuna bu neşirlerde işâret edilmemiş olması ve Yapı Kredi nüshasında "münâcât" başlığıyla bulunan menâsik-i hac manzumesini Ali Emîrî Kütüphanesi'ndeki bir şiir mecmuasında bulmamız sebebiyle tenkidli neşir imkânının doğmasıdır. Bir diğeri mühim sebep ise maalesef her iki neşirde de bir çok okuma hatasının bulunmasıdır. Bu hatalar iki ana kısımda toplanmaktadır. Birincisi şart, kalemüm, işrâk, mühr, nefl gibi bazı kelimeler ile<sup>18</sup> muhrim, Ezlem, Yenbû' gibi hac ile ilgili terimlerin ve yer

<sup>18</sup> Söz konusu kelimeler şurta, kalem, işrâf, mihr, nakl (aynı kelime başka beyitte "nefel") şeklinde okunmuştur.

adlarının<sup>19</sup> yanlış okunmasıdır. Bu hataların hangi neşirde bulunduğu ilgili yerlerde dipnot olarak belirtilmiştir. İkincisi, bu neşirlerde (daha çok Bahattin Kahraman neşrinde) Bedr, Mekke, Mısır, Birke gibi bazı özel isimlerin ilk harfleri büyük yazılmışken, Râbiğ, Rûkn-i Irâk, Yemânî, Mîzâb, Rûkn-i Şâmî, Hayf, Meş'ar gibi bazı özel adların cins isim gibi okunarak küçük karakterlerle dizilmiş olmasıdır. Bunlar aşağıdaki neşirde ilk harfler büyük olacak şekilde yazılmış, mânâyı bozmadıkları durumda bu tür hatalara ayrıca işaret edilmemiştir.

86<sup>a</sup> YK, 60<sup>a</sup> AE

Menâsik-i Hac\*

[Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün]

1. İlahî kıl derûnumdan müberrâ mâlihulyâyı  
Çıkar âyîne-i dilden hayâl-i şekl-i sîvâyı
2. Hâlâş eyle giribânım kefi emmâreden yâ Rab  
Bana câh-ı nedâmet kılma hubb-ı câh-ı dünyâyı
3. İdüp râh-ı Hicâz'a maħmil-i tevfiķını rehber  
Çeke işķuñ mehâr-ı üstür-i şabr u şekîbâyı
4. Rîzân üzre olam muħrim sîvâyı terk idüp dilden  
Lisânımdan işitdür çerħa lebbeyk-i felek-sâyı
5. İrişdür menzil-i maķşûda fırķat câna kâr itdi  
İdem çeşm-i dile kuħl-i cevâhir ħâk-i Baħhâ'yı
6. Selâmetle varup Bâb-ı Selâm'a çün görem Beytün  
Ķabûl eyle bu 'abd-i cânîden ol dem temennâyı

<sup>19</sup> Bu kelimeler mahrem, iz lem, yetbû şeklinde okunmuştur.

\* YK'da "Münâcât".

1 hayâl-i şekl-i sîvâyı: hayâl u şekl-i sevdâyı (YK)

3 "Yular" anlamına gelen "mehâr" Süleyman Çaldak (SÇ) neşrinde "mihâr" olarak kayıtlıdır (s. 51).

4 İhrâm giyen kişi mânâsına gelen "muħrim" hem SÇ (s. 51) hem de Bahattin Kahraman (BK) neşrinde (s. 27) "maħrem" olarak okunmuştur.

5 Baħhâ: Mekke'nin isimlerinden biridir. Mescid-i Harâm'ın bulunduğu vadi de bu isimle anılırdı.

6 Bâb-ı Selâm: Mekke'de Mescid-i Harâm'a, Medine'de Mescid-i Nebevî'ye açılan kapılara verilen isimdir. Beyitte bahsedilen Mescid-i Harâm kapısıdır. Cahiliyye devrinden beri varlığı bilinen bu kapının eski adı Bâbu Benî Şeybe'dir.

Cinâyet/Cânî: Hacda veya umrede yapılması gereken işlerden bir kısmının terkedilmesi veya geciktirilmesine yahut ihramlı iken işlenmesi yasak olan fiil ve davranışların işlenmesine cinâyet, bunu işleyen cânî denir.

60<sup>b</sup> AE

7. Zihâm-ı cürmi ref' it hîn-i taqbîl-i Hacer yâ Rab  
İdem hâdim der-i mihründe bu kalb-i süveydâyı
8. İdüp tekbîr u niyyet çün meţâf-ı Beyt-i ekremde  
Yedi eşvâtı devr itsem mişâl-i çerh-i mînâyı
9. İki rek'at şalâtı hem nevâfilden edâ itmek  
Maķâmında Hâlılıñüñ müyesser eyle Mevlâyı
10. Hacılet âteşi yakdı derûnum teşne-leb kıldum  
Meded it teşnegâna Zemzem-i luţfîndan işķâyı

86<sup>b</sup> YK

11. Toyınca mâ-i Zemzem'den içür bu lâyı-kı nâre  
Be-ħakķı Zemzem ihsân it dile kalb-i muşaffâyı
12. Be-ħakķı Merve vir kalbe şafâ sa'yüm ola meşķür  
Şafâ ħakķı dile 'arz eyle mir'ât-ı mücellâyı
13. Tavâf u sa'yümün itmâmını luţf eyle ihsân it  
Daħı luţf eyleyüp göster bana Vâdi-i Mînâ'yı
14. Cemâ'atle edâ idem şalât-ı ħamsi Ħayf içre  
Ferâmüş ide dil ħayfı göre rûy-ı tesellâyı
15. Göçüp andan Cebel olunca menzil-gâhı ħuccâcun  
Varalar mescide ol günde ħuccâcuñ sebük-pâyı

## 9 Mevlâyı: Mevlâyı (BK neşri, s. 27)

Beytte makâm-ı İbrâhîm'de namaz kılınmasını emreden âyete telmih vardır: "İbrâhîm'in makâmını namazgâh edinin." (el-Bakara 2/125) **Makâm-ı İbrâhîm**, Hz. İbrâhîm'in Ka'be'yi inşa ederken duvarların yüksekliği boyunun ulaşamayacağı bir noktaya geldiğinde, üzerine çıkarak inşaatı tamamlaması için Hz. İsmail tarafından kendisine getirilen taştır. Üzerinde Hz. İbrâhîm'in ayak izlerinin de bulunduğu bu taş Ka'be'nin kuzeydoğu kenarının karşısında Ka'be'ye 15-20 m. mesafededir. Hz. İbrâhîm'in bu taşın üzerine çıkarak halkı hacca davet ettiği rivâyet edilir (daha geniş bilgi için bk. Ahmet Karataş, *Türk-İslâm Edebiyatında Manzum Menâsik-i Haclar ve Nâli Mehmed Efendi'ye Atfedilen Menâsik-i Hac*, s. 193-194).

## 13 luţf eyle: luţf ile (BK neşri, s. 28)

## 14 Ħayf: ħayf (BK neşri, s. 28)

**Ħayf**: Mekke'de `Arafat istikametine giderken Mina vadisinin doğu ucunda sağ tarafta (Cemre-i Ülä'nın güneyinde) yer alan mesciddir. Mescid-i Ħayfa olarak da bilinir. Hz. Peygamber'in Mînâ'da namaz kıldığı yerde inşa edilen bu mescid Selahaddîn-i Eyyûbî ve Memluk sultanı Kayıtbay başta olmak üzere birçok hükümdar tarafından defalarca yenilenmiş, orada ibadet etmek isteyenlerin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak düzeye getirilmiştir. Terviye günü (8 Zilhicce) öğle namazından Arefe günü sabah namazına kadarki beş vakti Mescid-i Ħayfa'da kılmak ve Mîna'da geclemek sünnettir (bk. Ahmet Karataş, *Türk-İslâm Edebiyatında Manzum Menâsik-i Haclar ve Nâli Mehmed Efendi'ye Atfedilen Menâsik-i Hac*, s. 197-198).



16. İlâhî kıl müyesser zuhr u 'aşrîñ cem'ini ol gün  
Göre tâ Yûsuf-ı dil anda ruhsâr-ı Züleyhâyı
17. Ola ol rûz-ı hurremde müyesser vakfe huccâca  
İlâhî eyle ol gün cümleye eltâf-ı 'uzmâyı
18. Beni nâruñdan âzâd eyle yâ Rab "**mâ mazâ**"dan geç  
Berât-ı 'itkuma çek kilk-i gufrân-ıla tuğrâyı

### 61<sup>a</sup> AE

19. Tamâm-ı vakfeden soñra dönüp menzil ola Meş'ar  
Tuta gülbak-ı **lebbeyk** ol gice etrâf-ı sahrâyı
20. Müyesser kıl o şeb yâ Rab 'ışâ vü mağribüñ cem'in  
Kerem kıl cem' idem sermâye-i dünyâ vü 'ukbâyı
21. Berây-ı vakfe Meş'ar'de seher-geh çün olam kâim  
O gün luğf eyle ırzâ-yı huşûm-ı rûz-ı ferdâyı
22. Minâ ola yine huccâca menzil yevm-i 'âşirde  
Atam şeytâna taşu cemre-i ûlâda yektâyı
23. İre itmâma zebh u halk u lebs-i câme ol günde  
Berây-ı sünnet idem haymeyi bey' u şirâ câyı
24. İkinci gün için de cemrenüñ rağmına şeytânüñ  
Üçüncü gün kezâlik remy idince seng-i a'dâyı
25. Ol üç günde müyesser kıl İlâhî luğf u ihsân it  
Ziyâret hem tavâf idem varup Beyt-i mu'allâyı
26. Niçe 'umre getürmek hem tavâf-ı nefli çok kılmak  
Töyünca Zemzem içmek bûs-ı bâb-ı Beyt-i 'ulyâyı

15 "Cebel"den kastedilen Arafât Dağı'dır.

18 **Mazâ mâ mazâ**: Olan oldu, geçen geçti, mânâsına gelen darb-ı meselden muktebestir. // 'itk: 'unç (**YK**)

19 Meş'ar: meş'ar (**BK** neşri, s. 28, **SÇ** neşri, s. 53).

**Meş'ar/Meş'ar-i Harâm**: Müzdelife bölgesinde bulunan Kuzah Dağı üzerindeki bir tepenin adıdır. Zirvesinde "Mikâde" denilen silindirik biçimli ışıklandırılmış bir taşın bulunduğu Meş'ar-i Harâm, zamanla Müzdelife'nin tamamına da isim olmuştur. Beyitte ifade edilen "gülbak-ı lebbeyk" ile "Arafât'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın." âyetine işaret edilmektedir (el-Bakara 2/198).

21 Berây-ı: Verây-ı (**AE**)

22 Minâ: Mîna (**BK** neşri, s. 28) // yektâyı: yektâyı (**BK** neşri, s. 28)

23 "giyme, giyinme" anlamına gelen lebs, **SÇ** neşrinde libs olarak okunmuştur. Libs, "Kâbe'ye örtülen örtü" mânâsına gelmekteyse de bu beyitle örtüşmemektedir.

25 varup: varam (**BK** neşri, s. 29)

27. Müyesser kıl muqadder kıl dahı ihsân u lutf eyle  
Vedâ'-ı Beyt-i ekremde derûna 'ışk u şeydâyı
28. Firâk-ı Ka'be'den dil pâre pâre sîne çâk olsa  
O dem kıl kâlbe ilkâ mühr-i mihr-i sidre-peymâyı

61<sup>b</sup> AE

29. Ne mihr ol mihr-i burc-ı lâ-mekân u nûr-ı vahdetdür  
Ne nûr ol pertev-i envâr-ı zât-ı 'arş-pîrâyı
30. Ne mihr ol mihr-i burc-ı âferîniş kim görünmezdi  
Felekde mihr u meh göstermese rûy-ı dil-ârâyı
31. Ne nûr ol nûr-ı rahmet pertev-endâz-ı hidâyet-kim  
Ziyâsıyla münevver kıldı haqqâ zîr u bâlâyı

87<sup>a</sup> YK

32. Ne mihr ol kim şu'â'ı eyledi hûrşîdi pervâne  
Ne nûr ol pençe-i işrâkı urdı mâha tamgayı
33. Ne mihr ol zerresinden neyyirât-ı çerh tâbende  
Ne nûr ol kim uzatdı âfitâba dest-i yağmâyı
34. Ne mihr ol zerresi kıldı sürûşa Âdem'i mihrâb  
Ne nûr ol pertev-i lutfi perestâr itdi hûrâyı
35. Ne mihr ol zerresi oldı hüveydâ vech-i Yûsuf'da  
Ne nûr ol şemmesi Ya'kûb'a virdi çeşm-i binâyı
36. Ne mihr ol zerresi virdi yed-i Dâvûd'a germiyyet  
Ne nûr ol şu'lesi yaqdı ser-â-ser Tûr u Mûsâ'yı
37. Ne mihr ol zerresi nârı Hâlîl'e gül-sitân itdi  
Ne nûr ol kim felekde yaqdı kandîl-i Mesîhâ'yı
38. Ne mihr ol kıldı Eyyûb'ı cerâd-ı zerle müstağrak  
Ne nûr ol nûr-ı mehd içre getürdi nuçka 'İsâ'yı

26 Niçe: Nice (SÇ neşri, s. 53); nefli: nakli (BK neşri, s. 29)

28 çâk: hâk (YK)

28 mühr-i mihr-i sidre-peymâyı: mihr-i mehd-i sidre-peymâyı (BK neşri, s. 29); mihr-i mihr-i sidre-peymâyı (SÇ neşri, s. 53)

32 işrâkı: işrâfı (BK neşri, s. 29); işrâkı: 'işrâkı (AE)

34 Âdem'i: âdemi (BK neşri, s. 34; SÇ neşri, s. 54) // hûrâyı: havrâyı (BK neşri, s. 34; SÇ neşri, s. 54)

38 nûr-ı mehd: nûr mehd (SÇ neşri, s. 54)

62<sup>a</sup> AE

39. Ne mihr ol kim şu'â'ı çekdi İdrîs'i semâvâta  
Ne nûr ol Yûnus'a kıldı münevver ka'r-ı deryâyı
40. Ne mihr ol mihr her bir zerresinden enbiyâ geldi  
Yağup şem'-i risâlet da'vet itdi yoğsul u bâyı
41. Ne nûr ol nûr-ı Hâk kim pertevinden evliyâ cümle  
Ki yağdı her biri kıdrince bir şem'-i temâşâyı
42. Ne mihr ol mihr-i maşrıķ kim zâlâm-ı küfri def' itdi  
Ne nûr ol nûr-ı mu'ciz kim iki şaķ eyledi ayı
43. Ne mihr ol kim şarâvet virdi feyzi rû-yı İslâm'a  
Ne nûr ol sûz u ķahrı yağdı aşnâm u çelîpâyı
44. Ne mihr ol kim řulû'ı **rahmeten li'l-âlemîn** oldu  
Ne nûr ol kim zuhûrî kesdi 'ırķ-ı şirk u ğavġâyı
45. Ne mihr ol kim benânından aķıtdı çeşme-i âbı  
Ne nûr ol pençe-i hışmı ķopardı Lât u 'Uzzâ'yı
46. Ne mihr ol eyledi âbâd u rûşen ķaşr-ı İslâm'ı  
Ne nûr ol eyledi hedm u ģarâbe řâķ-ı Kisrâ'yı
47. Cenâb-ı mihr-i Aĥmed ģazret-i nûr-ı Muĥammed kim  
Der-i ģatm-i risâlet üzre dikdi tûġ-ı **Ṭâ Hâ'yı**
48. Şeb-i da'vet sÛvâr oldu Burâķ'a peyk olup Cibril  
Sa'âdetle ģurâm itdi Ĥarem'den ģördi Aķşâ'yı

62<sup>b</sup> AE

49. Rikâb oldu meh-i nev pâyine yüz sÛrdi bedr oldu  
Daĥı bâķîdür andan çeĥresinde reng-i ra'nâyî
50. Çul itdi atlas-ı çerĥi felek şeb-dîzine ol şeb  
Daĥı ser-mûze-i iclâlîne kebkeb şÛreyyâyı
51. Feleklerden ģeçÛp ķat'-ı 'alâķa itdi dÛnyâdan  
Aña ģösterdi Mevlâ **ķâbe ķavseyni ev ednâyı**

40 yoğsul: yoğsul (YK); yoğsul (BK neşri, s. 30)

43 AE'de ikinci mısradaki "ol" yok.

44 "**rahmeten li'l-âlemîn**" ibâresi "(Resûlüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak ģönderdik." meâlindeki âyetten iktibâs edilmiştir (el-Enbiyâ 21/107).

45 Lât u 'Uzzâ'yı: Lât-'Uzzâ'yı (AE)

47 "**Ṭâ Hâ**", aynı adlı sûrenin 1. âyetidir.

50 Çul: Cül (YK) // ser-mûze-i iclâlîne kebkeb: ser-mûze iclâlîne kebkeb-i (SÇ neşri, s. 55)

52. Ne **ev ednâ** maḥall-i lâ-mekâna irdi devletle  
Bi-lâ çûn u çerâ gördi cemâl-i 'âlem-ârâyı

### 87b YK

53. Muḳarrer gördi ol ŧeb baŧ göziyle Zât-ı bî-çûn'ı  
Budur ḳavl-i saḥîḥ iy dil ferâmûŧ eyle da'vâyı
54. Tecellî eyledi Mevlâ añâ zât u ŧıfâtıyla  
O ŧeb gösterdi cümle Aḥmed'e esmâ-i ḥüsnâyı
55. Anı gördi naŧıb olmaz zebâna lezzet-i nuḳḳı  
İŧitdi anı kim gûŧ almaz andan zevḳ-ı isgâyı
56. Anı gördi degil 'aḳl-ı dile endîŧesi maḥlûḳ  
Anı gördi baŧar derk eylemez fehm eyle ma'nâyı
57. ŧeb-i mi'râcını taḥrîre yoḳdur ḥâmede ḳudret  
Egerçi ḥâmeye dil dem-be-dem eyler teḳzâyı
58. Ḥayâl u 'aḳl u endîŧe degil ol bezme çûn maḥrem  
Ne vech üzre ḳalem taḥrîr ide esrâr-ı **isrâyı**

### 63a AE

59. O mihr-i raḥmet u nûr-ı hidâyet mu'cizâtın hep  
Ne mümkindür lisân u 'aḳl ide ta'dâd u iḥŧâyı
60. Eyâ ŧâh-ı ŧehen-ŧâhân u ḥatm-i enbiyâ bî-ŧek  
Kemîne luḳf u iḥŧânuñ gedâyâ tâc-ı Dârâyî
61. Ğulâm-ı ḥâk-pâ-yı Sidre-sâ-yı 'arŧ-peymâyıñ  
Megesrân eylese lâyıḳ elinde perr-i 'anḳâyı
62. Tehî-dest u siyeh-rû dergeh-i vâlâña 'azm itdüm  
Beni redd-ile ḳılma ḥalk-ı 'âlem içre rüsvâyı

51 "**ḳâbe ḳavseyni ev ednâ**" "O kadar (yaklaŧtı ki) iki yay arası kadar, hattâ daha da yakın oldu" meâlindeki âyetin bir bölümüdür (en-Necm 53/9).

52 "**ev ednâ**", yukarıdaki âyetin "daha da yakın" mânâsına gelen kısmı.

53 ol ŧeb: o ŧeb (SÇ neŧri, s. 56); göziyle: göz ile (BK neŧri, s. 31). Beyitte Hz. İbn Abbâs'ın "[Hz.] Muhammed Rabbinî gördü." hadisine telmih vardır (Müslim, "İmân", 284 [176], Tirmizî, "Tefsîr, Necm", 3279-3280).

54 ŧıfâtıyla: ŧıfât ile (BK neŧri, s. 31)

56 'aḳl-ı dile: 'aḳl [u] dile (BK neŧri, s. 31) // fehm eyle: fehm ile (SÇ neŧri, s. 56)

59 AE'de "hidâyet" kelimesinden sonra "kim" var. // lisân u 'aḳl: lisân-ı 'aḳl

60 ŧâh-ı: ŧeh-i (SÇ neŧri, s. 56)

61 'anḳâyı: 'anḳâyî (SÇ neŧri, s. 56)

63. Virür kalbe bu kuvvet sâ'ili nehy eylemez luţfın  
'Uşâta kıldı Mevlâ dergeh-i vâlânı me'vâyî
64. Helâk oldum elinden nefis u şeytânun meded eyle  
Ki ta'lîm eyledi nûrın Mesîh'e resm-i ihyâyî
65. Bilür lâyıķ degil **Nâli** kabûl-ı luţfına ħaldı  
İde cârûb-ı ħâk-i âsitânun rîş-i beyzâyî
66. Daĥı var dilde ümmîd-i recâ bâb-ı şefâ'atden  
Olam ĥuddâma ĥâdim yâ Resûlallâh ħe fermâyî
67. Şalât-ile selâm olsun saña hem âl u aşĥâba  
İde Mevlâ revân-ı pâkiñe her dem tecellâyî

87<sup>b</sup> YK**Menâsik-i Hacc-ı Şerîf\***

[Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün]

1. Yine cûş itdi derûnumda hevâ-yı Mekke  
Yine mest itdi dili sûz u nevâ-yı Mekke
2. Bir gün olur mı 'aceb Mısr'a düşüb ğulguleler  
Ceres-i maĥmil ide bâng-ı şalâ-yı Mekke
3. Mîr-i mevsimle çıkup Birke'de bir kaç güne dek  
Gûşumuz eylese pür şît u şadâ-yı Mekke

61 itdüm: itdi (AE)

63 nehy: nehr (YK)

66 ħe fermâyî: ħi ferdâyî (BK neşri, s. 32)

\* Bu manzume AE'de yok.

3 şît: şayt (BK neşri, s. 32).

**Birke:** Kelime anlamı büyük havuz, küçük göl olan birke hac yolundaki önemli menzillerden sayılırdı. Kale ve kuyularla birlikte birkeler de düzenli bir şekilde kontrol edilir, tamirden geçirilir, bazan yeniden yapılırdı. Kaynaklarda belirtildiğine göre Haydar Kalesi'nden sonra kervan yürüyüşü ile 18 saatlik mesâfede olan birkeye Birke-i Muazzama denirdi. Dârü'l-Hamr Kalesi'nden önceki bu menzil için Evliyâ Çelebî "Mısır ve Şâm'ın râhında böyle bir deryâ-misâl birke-i azîm yokdur... Bârân-ı rahmetden cereyân eden âb-ı zülâl gelüp leb-ber-leb eder." demektedir (Evliyâ Çelebî, *Seyahatnâme* [haz. R. Dankoff-S. A. Kahraman-Yücel Dağlı], İstanbul 2005, IX, 298-299). Kâmil de *Menâsik-i Hacc*'ında burayı

Şöhret [ü] şâmı mu'azzam Birke

Nice bir ĥışn-ı mücessem Birke

Birke ammâ nice bir cûy-ı 'azîm

Görmedük tâ bu kadar birke-i cesîm

şeklinde tavsif etmektedir (bk. Kâmil, *Menâsik-i Hac*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Blm., nr. 3546, vr. 11<sup>b</sup>). Memiş Efendi isimli Surre-i Hümâyûn Emîni'nin Dersâadet'e gönderdiği bir mektupta genel olarak birkelerle ilgili bilgi dikkat çekicidir: "... İki üç günde bir

4. Göçüb andan daħı Ka'be diyerek şâm u seħer  
Sîne de şe vķ-ı sefer dilde velâ-yı Mekke
5. 'Akabe Ezlem u Yenbû'-ıla Bedr'e varsak  
Eylesek anda çerâġân-ı mesâ-yı Mekke

88<sup>a</sup> YK

6. Maħmil andan daħı iķbâl-ıla Râbiġ'de kona  
Cümle iħrâma girer bay u gedâ-yı Mekke

rahmet-i Rahmân zuhûruyla menâzil ve merâhilde kâin birke ta'bir olunan havz-ı kebîrler mâ-i yağmur ile mâlâ-mâl ve râkid olacak mahallerde su tecemmu' idüp huccâc-ı müslimîn ve hayvânât su hususunda daħı müstaġrak-ı bahr-i eltâf-ı İlâhiyye olmuşlardır." *Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları* (ed. Yusuf Sarıncay), Ankara 2010, s. 403. (Birke-i Muazzama için ayrıca bk. Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kostantiniyye 1306, III, 239.)

- 5 Ezlem: iz lem (BK neşri, s. 33); Yenbû': yetbû' (BK neşri, s. 33).

'Akabe: Esas olarak Mekke'ye 2 km. mesafedeki yerin adıyla da hac yolu menzili olarak Kızıldeniz kenârında Tebûk'dan önceki yere de Akabe denmekteydi. Bu konak bazı menâzil-i hac eserlerinde Akabebaşı/Akabe Körfezi/Kal'a-i Akabe olarak da kaydedilmiş; kalesinin cesim, suyunun "şeker-şerbet" olması dolayısıyla övülmüştür (bk. Kâmil, *Menâsik-i Hac*, vr. 10<sup>a</sup>-10<sup>b</sup>; Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 421-422. Evliyâ Çelebi, burada Akabe menziliyle ilgili bazı problemleri de kaydetmektedir.).

**Ezlem:** Mısır-Hicâz yolu üzerindeki menzillerden biri olup kaynaklarda hac mevsiminde kurulan panayırları, canlılığı, hacıların ihtiyaçlarını karşılayan malzemelerin çeşitliliği, bolluk ve ucuzluğu vesilesiyle zikredilmektedir. Evliyâ Çelebi "... huccâc-ı müslimîn eyle ganîmet olur kim bir yem bir paraya ve bir vukiyye peksumât iki paraya olup çöl ü çölistan ve berr [ü] beyâbândan gelmiş aç susuz ve devesi kalmış huccâc tâze cân bulurlar. Ve eyle bâzâr olur kim gûyâ Şâm'ın Müzeyrib Kal'ası bâzârıdır kim ta'bir olunmaz. Ve huccâc-ı müslimînin at ve devesi ve katırı ve çemenderi kalanlar cümle yeniden hayvânâtlar alup râha tedârük görürler. Ve Mısır'dan cümle huccâca ahîbbâlarından ol kadar me'kûlât [u] meşrûbât ve hulviyyât gelür kim sahrâ-yı Ezlem helvâ vâdîsi olup cümle şütürbân ve harbendegân helvâ delisi olurlar. Ve bazı müte'addid ki-mesnelere boġça boġça hedâyâ esvâblar getirirler." diyerek Ezlem'in hem yeri hem de ehemmiyeti hakkında malumat verir (*Seyahatnâme*, IX, 416-417). Nâimâ da, "Mekke-i Mükerreme ile Mısır beyninde Ezlem nâm menzilde -ki nisf-i tarîkdir-, her sene istikbâl-i huccâc için Mısır'dan mat'ûmât u melbûsât-ı firâvân ile giden kâfile-i azîme..." der. (bk. *Târîh-i Nâimâ* [haz. Mehmet İpşirli], Ankara 2007, II, 364) Benzer ifadeler için ayrıca bk. Mustafa Sâfi Efendi, *Zübdetü't-tevârih* (haz. İbrahim Hakkı Çuhadar) Ankara 2003, I, 97.

**Yenbû':** Mısır-Hicâz menzilleri arasında Medîne'ye yakın konaklardandır. Medine iskelesi ve Yenbû'u'l-bahr olarak da anılır. Kaynaklarda Medine mollasına arpalık olarak verildiği kaydedilen Yenbû'u'l-ber denilen başka bir menzil var ise de bu menzil Yenbû'u'l-bahr kadar canlı değildir. (Her iki menzil için bk. Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 411-412; Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, III, 216-217.)

**Bedr:** Mekke'ye 10 mil kadar mesâfede bulunan son hac menzillerindedir. Mısır ile Şam hac yollarının kesiştiği noktada olan bu menzil Bedr-i Huneyn olarak da anılır. Evliyâ Çelebi'nin bu menzille ilgili anlattıkları Nâli'nin "Eylesek anda çerâġân-ı mesâ-yı Mekke" mısraıyla da örtüşmektedir: "Ve Mısır huccâcı bu Bedr Huneyn'e gelüp iki gün gece meks edüp kanâdil-i bî-hisâb ile ve meş'al-i fânûs-ı lâ-yu'adler ile ordu-yı huccâcı çerâġân edüp şeb-i muzlimleri rûz-ı rûşen olur." (*Seyahatnâme*, IX, 341-342.) Hz. Peygamber'in Havazinliler'le yaptığı Huneyn gazvesinin de (8/630) yeri burasıdır. "Ve niçe bin tûfeng ve top ve fişenkler atılp Hazret'ün Bedr-i Huneyn gazâsı şâdumânın ederler, temâşâġâhdur" (a.g.e., IX, 341).

7. Terk idüp fısk u cidâl u refeşi bâ **lebbeyk**  
Olsa huccâca maḥal ḳurb-ı finâ-yı Mekke
8. Giricek Bâb-ı Selâm'ı ne ise maḳşûdın  
İste Ḥaḳ'dan ki virür 'inde liḳâ-yı Mekke
9. Ḥacerü'l-esved'i tekbîr ile taḳbîl eyle  
Ḳaşd u niyyetle ṭavâf eyle verâ-yı Mekke
10. Mültezem Bâb-ı Şerîf u daḫı Rûkn-i Şâmî  
Tâ Ḥaṭîm'e varıcaḳ eyle du'â-yı Mekke
11. Zîr-i Mîzâb-ı Şerîf'e varasın göz yaşını  
Şöyle dök kim pür ola şaḥn-ı serây-ı Mekke
12. Varıcaḳ Rûkn-i 'Irâḳ-ile Yemânî'ye velî  
Yüzüñi sür bulasın neşv ü nemâ-yı Mekke
13. Her ṭavâf evvel u âḫîr ola bûs it Ḥacer'i  
Ki odur ḫâl-i ruḫ-i ḫüsn ü bahâ-yı Mekke
14. Mümkün olmazsa işâretle 'ırâḳdan bûs it  
İtme huccâca saḳın ḳaşd-ı ezâ-yı Mekke
15. İt bu tertîb-ile her dem yedi şavṭı itmâm  
Mültezem'de yüzüñi eyle ṭılâ-yı Mekke
16. Şavṭ-ı işlâş-ı üvelde remeli terk itme  
Çarı ammâ ki vaḳâr ile rızâ-yı Mekke
17. Var maḳâmına Ḥalîl'ün iki rek'at nefli  
Niyyet-i ḫâliş ile eyle edâ-yı Mekke
18. Ṭurma var Zemzem'e ifraṭ-ıla pür it şikemün  
Marâz-ı cürme budur bil ki devâ-yı Mekke

6 Râbiğ: râbiğ (BK neşri, s. 33)

**Râbiğ:** Kâ'û'l-beyzâ ve Vâdi-i Fâtîma arasındaki menzillerden olup Mekke'ye dört konak mesafededir. Râbiğ, hacıların ihrâm giydikleri mahal olması bakımından önemlidir. Mısır ve Şam hacı kabileleri Bedr-i Huneyn ve Medine'de birleşmemişlerse burada birleşirlerdi. Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin kabrinin bulunduğu Ebvâ köyünün Râbiğ sınırlarında olması burayı İslâm tarihi açısından daha da önemli kılmaktadır. (bk. İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Mînevvere*, Cidde 1399/1979, I, 117-120; Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, III, 217-218; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayûn ve Surre Alayları*, Ankara 1999, s. 144). Ayrıca bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emîrleri*, Ankara 1984, s. 59.

8 Giricek: Göricek (BK neşri, s. 33) // 'inde: 'indi (BK neşri, s. 33)

15 Mültezem'de: Mültezemdür (BK neşri, s. 33)

16 işlâş: eşlâş (SÇ neşri, s. 151)

17 nefli: nefeli (BK neşri, s. 33)

19. Her ne niyetle içilse didi Faḥr-i âlem  
Bulur elbette içen ḥüsn-i şifâ-yı Mekke
20. Çık o dem Bâb-ı Şafâ'dan yedi kez bî kem u kâs[t]  
Merve'ye toğrı gerek sa'y u şafâ-yı Mekke
21. Müfrid-i ḥac olanuñ ḥâli bu ammâ kârin  
İde sa'yinde şafâsında dü-tâ-yı Mekke
22. Yevm-i şâminde göçüp Ka'be'den ammâ maḥmil  
Olalar beş güne dek cümle cüdâ-yı Mekke
23. Rûz-ı mezkûr u şeb-i nühde olurlar sâkin  
Ol maḥalde ki adı Vâd-ı Minâ-yı Mekke
24. Yevm-i tâsi'de olur cümleye menzil 'Arafât  
Andadur devlet u iķbâl-ı hümâ-yı Mekke
25. Bir ezân iki iķâmetle o gün mescidde  
Cem' ider zuhr ile 'aşrı 'ulemâ-yı Mekke
26. Varmayan cem' idemez Mescid-i İbrâhîm'e  
'Aşrı vaķtinde kılar dir fuķahâ-yı Mekke

88<sup>b</sup> YK

27. Vaķfede ursa otursa yatup uysa câ'iz  
Efdali râkib ola rû-be-Ḥudâ-yı Mekke
28. Vaķfenüñ vaķti zevâl oldu ilâ ḥîn-i ğurûb  
Gele ol demde beşâretle nidâ-yı Mekke
29. Cümleñ cürmini 'afv itdi bugün bî-şübhe  
Ḥâlîķ-ı ḥazret-i kevneyn ü Ḥudâ-yı Mekke
30. Cehl-ile vaķfede vat' itse ḥelâlini ḥarâm  
Eylesün ḥaccını ol soñra każâ-yı Mekke

18 bil ki: belki (BK neşri, s. 34; SÇ neşri, s. 151.) Beyitte Hz. Peygamber'in Zemzem'i doya doya içmesine ve Hz. İbn Abbâs'dan rivâyet edilen "Münafıklarla aramızdaki âlâmet (lerden biri), onların zemzemi kana kana içmemeleridir." hadisine telmih vardır (İbn Mace, *Sünen*, "Menâsik", 78, 3061).

19 Beyitte Hz. Cabir tarafından rivâyet edilen "Zemzem ne için içilirse, onun içindir (ne niyetle içilirse ona uygun olur)." hadisine işâret edilmektedir (İbn Mace, *Sünen*, "Menâsik", 78, 3062).

29 Beyitte hac risalelerinde ve mevâiz kitaplarında sıkça rastlanan şu hadîs-i şerîflere telmih vardır: "Günahlar içinde en büyük günah, bir kimsenin Arafat'a çıkması, Vakfe'ye durması, sonra da acaba Allah beni affetti mi?" diye düşünmesidir.", "Öyle günahlar vardır ki onları ancak Arafat'ta vakfede bulunmak mahveder." (bk. İmam Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, Matbaatü Muhammed Ali Sabîh ve Evlâdih, Mısır, t.y., I, 215-216.)



31. Vaqt-i mağrib dönülür yolda kılınmaz mağrib  
O gice Müzdelife râhat-ı câ-yı Mekke
32. Bir ezân ile ikâmet dahı birdür anda  
Cem' olur mağrib ile vaqt-i 'ışâ-yı Mekke
33. Kırb-ı Meş'ar'de seher vaqfe mişâl-i 'Arafât  
Bil ki anda ola râzi huşamâ-yı Mekke
34. Yevm-i 'âşirde gögüp cümle varurlar Mina'ya  
Yevm-i mezbûra dinür 'id-i duhâ-yı Mekke
35. Üç gün anda gice ile kalınur sünnetdür  
Böyledür fi'l-i Nebî nûr-ı hüda-yı Mekke
36. Rûz-ı evvel yedi taşı 'Aķabe cemresine  
At ki şeytâna odur seng-i cefâ-yı Mekke
37. Atıcaķ taşı o gün telbiyeyi kaç' eyle  
Güsfendiñi o dem eyle fedâ-yı Mekke
38. Başuñı cümle tırâş it giyin eşvâbuñı hep  
Başla tekbîre derûnuñda vefâ-yı Mekke
39. Muħrime câ'iz olur olmayan eşyâ ol gün  
Zevci ancaķ idemez vaç'-ı nisâ-yı Mekke
40. Eylese kıbl-i ziyâret ide zebh-i ğanemi  
Ĝâfil olma ki budur şart-ı cezâ-yı Mekke
41. Yevm-i şânî yedişer taşı üçer cemreye bil  
Raĝm-ı şeytâna atarlar 'urefâ-yı Mekke
42. Yevm-i şâlişde kezâ mebd'e'i kırb-ı mescid  
Böyledür kıavl-i şâhih-i fuşahâ-yı Mekke
43. Yevm-i evvelde vü şânîde vü şâlişde dahı  
Gidilür kaçd-ı ziyâretle berây-ı Mekke
44. Yevm-i râbi' göçülüp dâhil olurlar Harem'e  
Cümle huccâc ile maħmil şürefâ-yı Mekke

33 Bil ki: Belki (BK neşri, s. 35). İkinci mısradâ hacıların Müzdelife'de (Meş'ar-ı Harâm) Hz. Peygamber'in burada yaptıĝı duâya atfen "Allah'ım! Düşmanların ve muhaliflerin gönüllerini yumuşatmanı diliyorum." şeklindeki duâlarına işaret edilmektedir. (Hz. Peygamber'in yaptıĝı duâ için bk. İbn Mâce, *Sünen*, "Menâsik" 56, [3013]).

39 Muħrime: Maħreme (BK neşri, s. 35; SÇ neşri, s. 153).

42 mebd'e'i: mübdeli (SÇ neşri, s. 153). Beyitte üçüncü gün de üç ayrı yerde atılacak yedişer taşın ilk yerinin Mescid-i Hayfa en yakın mevki olması gerektiĝi ifade edilmektedir.

45. İde Hâk haccımızu hüsni kabûl-ile kabûl  
Açıla cümlemüze bâb-ı recâ-yı Mekke
46. Şart-ı bâkiye gelince kalemüm oldu şikest  
Mâni'-i zikr-i vedâ' oldu bükâ-yı Mekke
47. Nâliyâ Hazret-i Hâk'dan budur ümmîd ü recâ  
Eyleye dâhil-i silk-i cülesâ-yı Mekke

#### 89<sup>a</sup> YK

48. Dem-i âhîr gele devletle cenâzem Harem'e  
Zeyn-i tâbûtum ola zeyl-i kabâ-yı Mekke